I

Коли випаде перший сніг і сиротливо похилиться додолу останнє сухе стебло минулого літа, мов журиться, мов тужить за тим, що одцвіло й одшуміло,— мені згадується давнина. Мої згадки линуть у минуле, в ті далекі, неповторні дні мого дитинства, до тих людей, яких давно вже нема, які не встануть більше ніколи... Виють і в'ються мотками безконечних, поплутаних білих дротів завірюхи, мигтять запорошені снігом людські постаті, перед очима постають з далекої минувшини призабуті події, і перейдені биті шляхи мріються в імлистій далині, як розгорнуті сторінки нескінченої повісті мого життя.

І коли сивий, знайомий мені з дитинства, лагідний дідуган, пустуючи, вигаптує на шибках свої чудернацькі крижані мережки — лисиці,— тоді десь у кутку моїх грудей засвітиться теплий вогник колишньої дитячої радості, і я стаю на хвилину тим завзятим хлопчиськом Колькою, і, хоч на моє дитинство лягли товстим шаром літа, мені кортить вибігти, як колись, надвір і по-дитячому — весело й безтурботно — ковтати на льоту холодні пластівці пухкого снігу.

І пригадується мені, наче крізь далекі одвіяні сни, моя улюблена тодішня пісня на засніженій півночі:

Зимушка-зима

Холодна была,

Морозливая...

Занесла колись з України мого батька робота в ті густі, несходимі Брянські бори, і зійшлися шляхи на північ із стежками до моєї колиски в Брянську. І я люблю ту далеку, рідну мені, холодну й теплу затишком мого дитинства північ.

Хай же гаптує і далі на шибках старий веселий дідуган свої крижані мережки, хай мете завірюха й перегортає в книзі минулого сторінку за сторінкою і, хоч ненадовго, хай поверне мені знову те, що одійшло вже набезвік.

II

Зимовий вечір.

Надворі гуде холодний вітер із сніговими голками, тужно рипить за вікнами непроглядний Брянський бір, і звільна суне на наш дім підступна чорна ніч. Татко мій одягне засмальцьованого, латаного кожушка, візьме свій благенький кошик з їжею, попрощається з мамою і буркне мені крізь попелясті шорсткі вуса своє неодмінне:

— Учись же, Колько!

Мені шкода татка. Надворі темно, холодно, заходить на метелицю, і до того ж цілу ніч татко не буде спати на паровозі, а вдома так затишно, тихо, теплом пашить грубка і злегка потріскують у ній дрова, по яких грайливо з поліна на поліно перебігають сині вогники. Але таткові треба йти на роботу. Там, у депо, на нього вже чекає паровоз. Мине скількись часу, і той паровоз, як живий, зачмихає і запихкає на станції, мов сердитиметься, що його затримують, нараз свисне по-молодецькому, хвацько відкине далеко назад свого темного, довгого чуба і, впевнений, дужий, рушить уперед у дальню путь. І розступляться перед ним сполохані, дрімотні простори і сама ніч, а він лунко загуркотить на рейках і помчитьг пильно вдивляючись у тьму своїми вогнистими очима. І, може, мчатиме через усю ніч до ранішньої, скутої морозом Москви, а може, поверне на Україну, де лишились у 'Недригайлові дід з бабою, де річка Сула, верби коло хати, а там дядько Євлантій і маленька синьоока Надійка... Туди, може б, і я оце поїхав з татком. Але татко вже йде до дверей. Коло порога він спиниться, важко зітхне, бо таки не хочеться йому в таку ніч виходити з дому, і обернеться до мене:

— Учись, Колько, може, інженером будеш!

Він завжди вкладає половину своєї душі в це "інженером будеш",— я ж бо в нього одинак,— і воно виходить у нього якимось занадто урочистим, навіть трохи таємничим. Двері за татом зачиняються, я починаю думати, що то, мабуть, страшенно важко стати тим інженером. Та й для чого?..

Я ховаюсь у дальній темний куток і в сутінках солодко мрію:

"Ні, я нізащо не буду інженером! Ну, що — інженер? От хоч би й наш інженер у депо, Рудольф Карлович: він завжди, коли їде поїздом, сидить у вагоні, а не в паровозі. Навіть у вікно не дивиться, а тільки газету читає. Ну, що тут хорошого?.. Коли я виросту, неодмінно буду машиністом, як тато, або навіть хоч би й кочегаром,— аби лиш пахло від мене шмаровилом і можна було б досхочу свистіти на паровозі. Воно добре й морозивником бути: він сам робить морозиво, сам його продає і може скільки завгодно його їсти... А все ж таки машиністом, що керує паровозом і паровозним гудком, мабуть, краще бути. Ні, таки направду — краще!"

Передо мною стелеться в невідому далечінь безконечна колія, якою полетить колись мій паровоз і понесе % безвість мою буйну дитячу радість.

О, я ще не так тоді свисну!..

А надворі за вікнами причаїлася ніч, гуде під дахом рвучкий, сердитий вітер, жбурляє снігом у шибки, і ніби за вікном хтось журно співає:

Эх, холодна была

Да морозливая...

III

Ми з Толькою завдали-таки доброго гарту Генці Кли-мовському. Грали в російсько-японську війну: Генка був за японця, а ми — руські.

Генка довго не погоджувався бути Японією, але кінець кінцем ми його умовили: ну кому ж справді, як не йому, бути Японією? Генка — поляк. Навесні, першого квітня, він подарував мені цукерку з вусатим польським паном на обгортці. Я пожадливо розгорнув тоді папірця і, подумайте: всередині була грудка вогкої землі!.. З того часу я добре запам'ятав, що першого квітня треба неодмінно когось обдурити, але разом із тим не довіряв уже ніколи й Генці, завжди сподіваючись від нього якихось нових підступів. До того ж мій тато — машиніст, Тольчин — слюсар з депо, а Генчин — конторник. І Генка, і його сестричка Ядзя одягаються краще від нас, їхню сім'ю в нашому дворі, де живе майже сама тільки майстеровщи-на, всі вважають за багатих. Ну кому ж, як не Генці, бути Японією? Тільки йому та ще хіба Павлушці Купрови-чу, що живе в сусідньому дворі. Павлушка Купрович, хоч і не поляк, але батько його — касир, теж багатіший за майстеровщину. їм ніяк не пристало бути Росією! Отже, я з Толькою — Росія, Генка з Павлушкою — Японія.

Десь далеко-далеко за тими борами, що оточили звідусіль наш виселок і станцію, за дальніми горами, що їх і не видно відціля, аж коло самого моря, була тоді російсько-японська війна. На ту війну їхали через нашу станцію солдати, в поїздах везли коней і гармати. На ту війну брали й людей з міст та сіл. Узяли кількох і з нашого робітничого висілка. Тяжко плакали, проводжаючи їх на станцію, жінки й старенькі бабусі, здивовано лупали очима їхні діти. Всі у висілку дивилися на цих похнюплених дітей, як —на сиріт. На це сумно було дивитись, і самому хотілося плакати, проте там, на війні, було багато й цікавого. Батько часом читав газету й оповідав про війну матері. На березі далекого чужого моря стояла російська фортеця Порт-Артур, що геройськи одбивалась від японців; на полях Маньчжурії наші солдати стріляли в японців з рушниць і гармат; кінні козаки з довгими списами виловлювали по хащах високого гаоляну розбійників-хун-хузів які

шпигували, руйнували залізницю та всяко шкодили російському війську. Мене особливо цікавили козаки з списами. Це ж бо, мабуть, про них розповідав мені в Недригайлові мій дід, що хвалив їхнє завзяття й сміливість, коли вони воювали з турками, татарами та польськими панами. Тільки дід звав їх запорожцями і казав, що всі вони давно вже загинули, лиш високі могили по них у степу зосталися. А тепер, виходить, козаки знову об'явилися десь аж у Маньчжурії під Тюренченем та Ляояном... Не інакше як це ті ж самі запорожці! Треба буде в тата розпитати.

Отож Генка засів за кучугурами снігу й гатив по нас горошинами з своєї дерев'яної гарматки, касирів син Павлушка Купрович допомагав йому, кидаючи в нас зліпленими нашвидкуруч сніжками.

Ми з Толькою жваво одбивались із свого Порт-Арту-ра — засипаного снігом смітника, але, коли Купрович влучив мене в лоба, я добрав способу віддячити Японії. Не гаючись, я побіг у наші сінці, прочинив тихо двері до коморки й схопив там з добрий десяток яєчок, що мати припасла на різдвяні моргуни.

Тепер доля була в наших руках: я сміливо вилазив з Порт-Артура й, підбігши до японської кучугури, гатив яйцем у крижану шапку, що Генка вивернув із цеберка, де замерзла полишена вода, і назвав її Токіо.

Яйця одне по одному, як камінці, підлітали до криги, востаннє коротко цокали, і раптом жовта пляма заліплювала Генчине Токіо і повільно стікала на сніг. Це була незвичайна вигадка, і навіть сам Толька був вражений. Японія була зовсім приголомшена:. Генка з Купровичем, покинувши свої позиції, вилізли обдивитись наслідки обстрілу моєї неззичайної артилерії. Тольці не хотілося відставати від мене, й тому він вискочив з-за моєї спини і, підбігши з криком до Купровича, раптом зацідив його сніжкою в лице. Генка скочив за кучугуру й заходився жваво одбиватися, та Японія вже зазнала поразки: маленький ніс Купровича страшенно почервонів, і на очах у нього несамохіть виступили сльози.

1 Хунхузи — банди розбійників у Північному Китаї, що їх використовували японці для боротьби в тилах російської армії під час російсько-японської війни 1904—I905 рр.

Павлушка Купрович, хоч і був сьогодні японцем, усе ж таки не заплакав. Кілька хвилин він стояв спантеличений, не знаючи, що робити, та нараз спам'ятався і почав пригорщами жбурляти в Тольку сніг. Та перемога наша була очевидна, і це додало нам завзяття. Я так захопився, що піймав Генчину сестричку Ядзю, яка ліпила братові сніжки, й розправився з нею, як із хунхузом: розстебнув їй пальто й запхнув за комір добру жменю снігу.

Ядзя спочатку пручалась. Я бачив її червоненькі пальчики, що намагались одіпхнути мою руку, але враз вона жалісно скулилась і гірко розплакалась. Мені стало ніяково, навіть перехотілося вже далі грати у війну, і я, похнюпившись, відступив од Ядзі. Та тут вона зірвалася з місця і з плачем побігла скаржитись до моєї матері.

Я почув у дверях нашої квартири її плаксивий голосок:

— Ваш Колька б'ється і крашанки вам усі перебив. Через хвилину надвір, запнувшись хусткою, вибігла моя

мати й ахнула: на крижаній шапці розплескалась мало не половина всього її запасу.

— Ах ти ж, убоїще! Ступай мені зараз же до хати! — Вона чіпко вхопила мене за вухо, і я покірно поплентався за нею. Найбільше було шкода, що ми не довершили перемоги: війна тепер скінчилася внічию. Я, похмурий, стояв лицем до стіни в кутку й слухав, як бідкалася над рештою яєчок моя мати.

"Ябеда проклята! — думав я про Ядзю.— Я тобі — тільки снігу за комір, а ти вже й до матері. Я ж тобі покажу, як скаржитись!.."

IV

Вранці Генка катався на санчатах, а Ядзя, трохи засмучена, стояла тихенько серед двору і зрідка покашлювала.

Генка під'їхав на своїх чепурненьких санчатах мало не впритул до моїх ніг (йому заборонили тепер гуляти зо мною у війну) і докірливо, хитнувши головою в бік Ядзі, сказав:

— Бачиш, через тебе тепер кашляє. Застудилась... Мені, правду кажучи, стало дуже соромно, бо я одразу

пригадав,* як я вчора сипав Ядзі за комір снігу, але мені не хотілося, щоб Генка це помітив, і я, одвернувшись від нього, глухо буркнув:

— Хай не мішається!

— Так недобре,— повчально, ніби він якийсь старший, сказав Генка. — Ти нехороший. І мама сказала мені, щоб я не гуляв з тобою.

— І не треба. Хіба що!

Я гордовито пішов геть від Генки, але відчував, що позад мене стояла Ядзя і жалібно дивилась мені вслід. Мені було таки шкода Ядзі; я з острахом подумав: "А що, коли Ядзя захворіє і вмре?.. А Ядзя ж така добра, вона позавчора дала мені половину свого яблука й показувала книжку з птахами!" У мене защеміло серце: "І навіщо було сипати Ядзі за комір снігу?.." Та у хвіртці з'явився Толька. Він допіру прибіг із дому, після того як цілу годину муштрував хазяйського кота, і був захоплений. / Квартирна хазяйка не дозволяла дітям квартирантів бавитися з її цапом, і Толька, шукаючи способу дошкулити їй, натрапив якось на хазяйчиного кота. Йому спало на думку вивчити кота ходити на передніх лапах. Недарма ж бо Толька був такий мастак вигадувати всякі штуки. Влітку, коли Степанида Іванівна виносила свого папугу у великій

клітці надвір "провітритися", Толька заходився був муштрувати й папугу. Заховавшись за ганок так, щоб Степанида Іванівна не могла його побачити крізь свої відчинені вікна, Толька вперто торочив:

— Степанида Іванівна — ненажера Іванівна, Степанида Іванівна — ненажера Іванівна...

Папуга бентежно крутив головою, підозріло позирав по сторонах сердитим оком, нашорошувався і раптом здуру кричав:

— Попка дурний!

Тоді Степанида Іванівна, як та пава, підпливала до лутки вікна й ніжно відгукувалась:

— Попочка мій, золотко моє!..— але, помітивши за ґанком Тольчині ноги, вона аж мінилася на обличчі й починала кричати.

Зустрівши Тольчиного батька, вона скаржилась:

— Ваш негідник мені папугу псує. І що це, справді, таке! Через нього, паскудника, мій попочка кепсько тепер вимовляє—"дурний".

Вивчити кота ходити на передніх лапах — була давня Тольчина мрія! Кота звичайно випускали по обіді на прогулянку, і Толька вже пантрував на нього у дворі. Він крадькома ловив його за тулуб і мерщій ніс у суточки між дровітнею та парканом, де починав своє муштрування. У ситого, маніжного кота потроху псувався пообідній настрій, але кіт ще сяк-так терпів. Коли ж Толька задирав котові задні лапи й ляпасами по животу не дозволяв йому їх опускати, кіт спочатку незадоволено нявчав, далі намагався втекти, але Толька міцно його притримував, командуючи: "А-ле-оп-ля!", і знову починав муштрувати. Далі кіт уже пручався, дряпався, дико верещав, аж поки хтось, проходячи мимо, не

гримне на Тольку, і тоді Толька щезав у один бік, а переляканий кіт у другий.

Зиркнувши крізь хвіртку, Толька зразу ж побачив мене й радісно побіг назустріч.

— Розумієш, сьогодні пішов! Та ще як! Я його, значить, поставив — стоїть. Ну, думаю, ти в мене таки підеш! Та й штовхнув його. Він — тиць лапою, тиць другою, а тоді й пішов. Не віриш? От їй же богу, пішов!.. Правда, я його трохи за хвіст притримував.

Мені стало шкода кота. Я глянув туди, де стояла Ядзя, й подумав:

"Коли б Ядзя бачила, як Толька мучить кота, вона, мабуть, плакала б..."

Я сказав Тольці сумну новину:

— А Ядзя кашляє.

Тольку це не вразило, і він зневажливо кинув:

— Так і треба їй! Тонкосльоза...

— Ядзя й Генка тепер не будуть з нами гуляти: їм мама заборонила.

Толька й на це махнув рукою:

— І хай! Нам — що! Подумаєш!

Мене гукнула мати обідати, і я пішов додому, замисливши сь.

Чомусь пригадався мені той далекий Недригайлів, де живуть мій дядько з дядиною, їхня синьоока Надійка, старі дід з бабою, в яких під стріхою коло хати стрибає і не настрибається в мотузяній клітці жирна перепелиця. Цій перепелиці підрізали лапку під час косовиці й отаку, поранену, тремтячу від страху й болю, принесли з лугу. Баба загоїла їй лапку, дід змайстрував з мотуззя клітку, щоб непосидюча пташина, стрибаючи, не розбила собі голівки, і вона живе в них тепер замість папуги й канарейки. Як би мені хотілося зараз опинитися там!

До Недригайлова ми приїздили з Брянська тільки влітку, коли батько мав відпустку, і через те мені здається, що зима буває тільки в Брянську, а в Недригайлові завжди тепло, зелено, сонячно, ясно. Моє справжнє літо з усіма його радощами починалося з станції Ворожби, де ми виходили з поїзда і мій батько, вже не машиніст, а звичайний, як і всі тут, дядько, ішов шукати коло станції воза, що заздалегідь приїздив до нас. За якийсь час батько повертається з дядьком Євлантієм, розмовляючи вже по-українському, та й мати-відповідає на привітання дядька якось уже не так, як у Брянську. Дядько Євлантій простягає і мені свою здоровенну шершаву долоню, а другою тримає батога й каже, всміхаючись крізь довгі вуса:

— Здоров, козаче!..

Я з захватом дивлюся на кремезну статуру дядька Євлантія, на його батіг, свиту, з повагою спостерігаю, як він вправно підганяє відпочилі, нагодовані конячки, і мені ^тільки досадно, що я не можу йому відповідати так, як батько й мати. Через те, коли дядько Євлантій звертається до мене, я мовчу й до болю ніяковію. Скажи йому щось на відповідь — і він, гляди, як дід торік, сміятиметься з мене: "Диви, таке мале, а вже не по-нашому говорить!.."

Як би я хотів зараз знову побувати в Недригайлові! Тут у нас зима, морози, ось-ось і різдво буде, а там, напевно літо. От тільки чому дядько Євлантій звав мене козаком? Який же я козак? Козаки, оповідав дід, були, та збули. Колись вони воювали з турками, татарами... Ні, я, і коли

виросту, не буду козаком. Я буду тільки машиністом! Я приїду в Недригайлів до дядька Євлантія і покатаю їхню Надійку на паровозі. Ану хай лишень почують, як засвистить мій паровоз! Бідна Надійка — вона ще зроду не бачила поїзда!..

Тато мій уже пообідав і, спочиваючи після маршруту, стиха наспівує на ліжку:

Славное море, священный Байкал.

Славный корабль, омулевая бочка,

Эй, баргузин, пошевеливай вал!..

Я прислухаюся до цієї знайомої вже мені пісні, і в її словах тане й зникає, як крапля в "славному морі", і далекий Недригайлів, і білі хати, і рясні верби, і розлягається за батьківським співом безкрая Росія, далекий Сибір, ліси, сніги, тайга...

Долго я звонкие цепи носил,

Долго скитался в горах Акатуя,

Старый товарищ бежать подсобил,—

Ожил я, волю почуя.

Хай я ще ніколи не бачив ніякого моря, але я вже уявляю собі той священний Байкал-море, хай я ще не розумію, що баргузин — то назва певного вітру на Байкалі, а не "брат грузин", як вимовляю я сам до себе, але мене вабить ця безкраїсть засніжених просторів Росії.

Позавчора заходив до нас дядя Ваня Кисельов з вагонного цеху. Розмовляв про щось пошепки з татом. Та я почув, як дядя Ваня, запалившись, сказав таткові:

— От тобі й держава наша вся: цар, піп і горілка. Оце вона тобі й є— вся наша Росія! Та ще Сибір з каторгою і жандармами...

Хоч я і мало що зрозумів з того, але мені подобалися ці загадкові слова, і я вже оповів про них Тольці й Куп-ровичу.

Про Сибір тепер часто говорять стиха дорослі: там страшна каторга, де люди вмирають за волю, де людей б'ють, мордують, розстрілюють, там непрохідна тайга, де, озираючись, продираються нещасні втікачі-варнаки, на яких пантрують і стрільці-солдати, і дикі звірі...

Про цей Сибір, як страшну казку вночі,— і моторошно слухати, і водночас дуже цікаво. Такий він таємничий, такий неосяжний, той далекий каторжний Сибір!

Женуть туди вусаті жандарми юрби зморених, скутих кайданами людей, таких, як мій тато, як Тольчин батько, може, й дядька Євлантія теж поженуть туди з Недригай-лова, а назустріч їм — крижані вітри сибірські віють, завірюхи метуть, хуртовина казиться, а люди йдуть і йдуть, і замикається за ними тайга глуха, і покриває їх темна, непроглядна ніч. І тільки й чути здалека:

Динь-бом, динь-бом —

Слышен звон кандальный,

Динь-бом, динь-бом —

Путь сибирский дальний,

Динь-бом, динь-бом —

Слышно там и тут:

Где-то кого-то

На каторгу ведут...

V

У нашому робітничому висілку діялося щось непевне. Люди юрмилися, переказували одне одному якісь новини. Казали, що не тільки в Петербурзі, а й у Москві вже революція, барикади, повипускали в'язнів з тюрем, цар видав якийсь маніфест. Толька навіть навчився десь співати:

Царь испугался, издал манифест:

Мертвым — свобода, живых — под арест!

Кілька днів тому робітники з депо й залізничних майстерень пройшли з червоним прапором через виселок до міста. Вони співали нової бадьорої пісні, що звалася "Марсельєза", і кричали: "Геть!" І в той день — як позмітав хтось з станції та висілка і жандарма з медалями, і поліцаїв. А крамар Тюрін з Тюрінчихою сквапно зачинили серед дня свою велику крамницю. З учорашнього дня пішла по висілку чутка, що в місті громадиться якась чорна сотня і ось-ось піде на виселок. Там згуртувалися всякі бешкетники, двірники й крамарі, носять вони, п'яні, портрети царя з царським триколірним прапором і б'ють робітників.

— Щось буде! Щось-то буде...— перешіптувалися люди у висілку й чекали чогось.

Учора ввечері Толька сказав мені пошепки новину:

— А наш цар — дурень.

Я підійшов сьогодні до тата й нерішуче спитав:

— Тату, а правда, що наш цар дурний?

Татко хитро посміхнувся крізь попелясті вуса й хляпнув мене по плечу.

— Забастовщиком ростеш, синку! Я вперто перепитав:

— А правда ж?

— Не базікай, а то, знаєш, куди за такі штуки!.. Татко пішов збиратися на роботу, а я побіг надвір.

З учорашнього дня ми поділилися: Генка й Купрович — чорна сотня, а я, Толька й тихенький пралин син Козорє-зов — революціонери. Толька потяг у матері червоного напірника, приладнав його до кийка, і ми урочисто проходили повз Генку, Ядзю та Купровича й на ввесь двір співали:

Отречемся от старого мира,

Отряхнем его прах с наших ног.

Тут Генка несподівано зареготав, і це нас образило. Перший похопився Толька: він підскочив до Генки, схопив його санчата і з переможним вигуком повернувся до нас Якщо чорна сотня кепкує з нас, то санчата Генки-чорно-сотенця будуть нам за барикаду. Ми перекинули санчата набік, устромили збоку в сніг Тольчиного кийка з червоним

напірником — і революційна барикада готова! Спритно почали кидати з-за барикади в чорну сотню сніжки, а над нами пурхав на легкому вітерці наш прапор. Ми на хвилину замислилися, що б оце повинні зробити ще революціонери, здобувши таку перемогу над "оборонцями"1 царя, як раптом хтось крикнув у дворі:

— На станції б'ються! Замкніть ворота! Чорна сотня наскочила!..

Наша хазяйка похапливо замикала хвіртку, на ґанки повиходили стурбовані мешканці, і серед напруженої тиші, що враз зайшла у дворі, здалека почувся глухий гомін. Я, Толька і Генка з Купровичем забули про нашу сутичку й барикаду і полізли на паркан дивитись.

Від станції лунали крики, спів і поодинокі зойки. Все те мішалось у страшний галас, дужчало й котилося сюди. Толька перший УЄ витримав:

— Я побіжу подивитись!

— І я!.. Тільки ж хвіртку зачинено?

— Плювать! Ходім за дровітню, а там — через паркан. Ми весело стрибнули на пухкий сніг за нашим двором,

уже почуваючи себе учасниками незвичайної події. Я тільки на мить з гіркотою глянув на свій щойно розірваний рукав, за який мені вдома, безперечно, буде від матері, й ми побігли до станції.

Я дуже засапався й просив Тольку почекати, коли це враз перед нами постала дивовижна картина, аж ми спинились і прикипіли до місця.

Назустріч від станції просто до нас сунув перемішаний, скаламучений, галасливий натовп. Від подиву ми пороззявляли роти й не могли нічого зрозуміти. Перед нами махали в повітрі руками, ціпками,

летіли вгору калоші, хтось одчайдушно кричав, чути було, як кілька грубих голосів почали співати: "Боже, царя храни..." Та ось збоку залунало ще дужче: "Вставай, подымайся, рабочий народ! Вставай..." І знову заревли п'яні баси: "Сильный, державный, царствуй на славу!.."

Натовп котився, тупцяючи й кружляючи, немов його

розмішувано зсередини велетенською копистюю, і окремі

люди цієї ворушкої строкатої маси мигтіли перед нами, як

на каруселі. (

Ми трохи оговталися, підійшли ближче, і я перший злякався: ще ніколи не бачив я, щоб билося стільки людей! Ось висунувся наперед кремезний дядько в білому фартусі й з рудою бородою. Здоровезні кулаки його молотили на всі боки, і я чув, як за кожним замашним ударом дядько гучно кректав і важко відсапував. "Не інакше як двірник якийсь,— промайнуло мені на думці.— Оце ж воно і є та чорна сотня!" І я з страхом подумав, невже вони переможуть робітників?..

Толька смикнув мене за рукав і, показуючи на кулак рудого дядька, де блиснуло щось металеве, прошепотів:

— Диви, диви — з кастетом б'ється! Хіба ж це по правилу? Так нечесно...

Від важкого вдару по голові відлетів якийсь худорлявий чоловік з одірваним коміром на пальті й покотився від натовпу. Він, стогнучи, підвівся і, заточуючись, поплентався до нас. Обома руками він тримався за голову, і і з-під його пальців по зблідлому обличчю струмочками текла кров і капала на сніг.

Побачивши нас, він хрипко прошепотів:

— Діти! Чого ви тут?

Ми не знали, що відповісти, й винувато розглядали скривавленого чоловіка. Тоді він суворо крикнув:

— Зараз же мені додому, жовтороті!

З завулка вискочили якісь нові люди й кинулися до натовпу. До йас збоку долетіло:

— Бий христопродавців! Лови! Бий їх, червоних!.. І ми щодуху пустилися навтіки.

VI

Вже два дні, як мовчить станція. І вранці вже не нагадує мені бадьорий гудок московського поїзда, що треба йти до школи.

Страйк...

Я приходжу до класу, але мені не хочеться розв'язувати моїх книжок і дивитись у зошит. Справді, з якої речі ми тут, коли всі не працюють? Толька підліз до мене з своєї "Камчатки" й почав спокушати:

— Давай забастуємо! Мій тато не пішов і сьогодні в депо. Чого нам тут сидіти? Ходім на станцію.

Ми скористувалися тим, що вчителя ще не було, й шмигнули з школи.

Опинившись надворі, ми, весело підстрибуючи, зневажливо підкидали вгору наші книжки й простували до станції.

...Нам не нужны златые кумиры,

Ненавистен нам царский чертог!..

Наче невидима всемогутня рука вирвала в одну мить із станції її душу. Стояли коло депо мовчазні, покинуті паровози. Здавалося, вони замовкли навіки.

З чорних, закурених вікон залізничних майстерень віяло холодом і пусткою.

Ми цікаво розглядали незвичайну, дивовижну картину. Через перон мляво пройшли якісь випадкові транзитні пасажири й, мов тіні, зникли в дверях вокзалу. Начальник станції нерішуче виглянув з-за ріжка й повернувся назад. Тиша.

Толька, що почував себе зовсім вільно серед цієї * загальної настороженої тиші, сказав:

— Ось тепер-то ми покатаємося на дрезині. Гайда!

Покататися на дрезині вже здавна було нашою заказаною мрією. І от зараз ця мрія мала здійснитися. Ми пробігли через північний парк, заглянули на всякий випадок у вікно стрілочної будки, але і там, як і скрізь, було тихо і навіть сумно; наче стрілочник розвів останню колію і вже ніколи не зніметься його рука з зеленим прапорцем, вітаючи московський поїзд, що, немовби дуже зморившись, поволі підходить до станції.

Була відлига, й порський вітерець, розігнавшись із сизої безконечності, куди побігла колія, тричі перестрибнув через шпали й закрутився коло наших облич.

Толька вже порався на дрезині. Він завзято крутив якусь гайку, натискував на держальце, але дрезина не піддавалася. Вона жалібно скавчала, наче скаржилася комусь на нових, нахабних хазяїв, поволі посувалася трохи наперед і знову поверталась назад. Толька скомандував:

— Чого рота роззявив? Стань сюди й крути. Ну — раз! Я з усієї сили став крутити колесо, та раптом перед

нами виросла сіра жандармська шинеля, мигнули в очах червоні аксельбанти, срібні медалі й над вухом гримнуло:

— Ви тут чого, сучі сини?

Ми стрімголов метнулись у рівчак за колію й загрузли в пухкому снігу, але новий гуркіт жандармського баса виніс нас на поле й погнав навпростець.

Вітер вилетів нам назустріч і радісно хльоснув по щоках. Стало до лоскоту весело й кортіло утнути ще щось таке, від чого б засміялись і пішли навприсядки далекі хати, і густий бір, і вітер, і навіть низьке, похмуре небо. Толька, розігнавшись, став на руки й задриґав у повітрі своїми благенькими шкарбанами. Я зупинився й, витанцьовуючи на одному місці, сукав жандармові дулі.

Толька одсунув на потилицю шапку і, надриваючи горло, щодуху заревів своїм хрипкуватим голосом:

— Барбо-о-ос!..

Жандарм здалека погрозився кулаком і сердито забубонів щось.

У відповідь Толька задерикувато заспівав ненависну жандармові "Марсельєзу", від якої тому аж рота перекосило.

Жандарм гримнув, погрозливо затрусив над головою кулаком і, підібравши поли шинелі, обережно ступив до рівчака.

Перед нами знову мигнули назад широкі простори, йуром став праворуч Брянський бір і переможно пахкав у лице й співав над вухом свою "Марсельєзу" баламута вітер.

Дзвіночком калатало під кожушком серце, в грудях уже бракувало повітря, а Толька на бігу, не обертаючись назад, усе кричав:

— Барбос! Оселедець! Барбо-о-ос!..

VII

Це був пам'ятний вечір 1905 року.

Завтра різдво. А тата мого нема. Вже п'ятий день, як вимерло все на станції, і ні один гудок не розітне тиші зимового вечора. Мій тато поїхав саме за день до страйку, і його паровоз замовк тепер десь під Ворожбою. В кімнаті холодно і не стоїть у кутку ялинка, бо тато не. привіз її, як привозив торік і позаторік.

Мати дивиться, підперши рукою голову, в замерзле, мережане вікно, мовчки вдивляється туди, де станція, де рейки врозтіч тікають до Москви й до. Ворожби.

Я витяг із скрині кілька торішніх ялинкових цяцьок, що їх колись зробив з картону мені тато, і по моїй щоці тече й капає на паперову хатку маленька, гірка сльоза. Цього різдва не буде ялинки... А з-під стелі раз у раз долітають до нас з другого поверху веселий сміх і рвучкі слова:

Вечер был, сверкали звезды,

На дворе мороз трещал...

То касирів Павлушка вивчає святкові вірші. Його запросили на ялинку до Генки Климовського й Рудольфа Карловича. Йому справили на різдво новий костюмчик і чобітки. У горлі в мене застрягають якісь грудочки, і я знаю, що тільки сльози розтоплять їх. Але я нізащо не буду сьогодні плакати: хіба годиться плакати революціонерові!

То може рюмсати тільки Ядзя, Генка та Павлушка, а ми з Толькою — майстеровщина! І хай касирів Павлушка йде до Рудольфа Карловича і Генчин батько тепер спокійнісінько сидить удома! Зате мій тато — робітник. Він теж, як повернеться, промовлятиме на мітингу разом із Тольчиним батьком. Мій тато — страйкує! О!..

Мороз скував уже половину вікна й добирається до кватирки. Він вигаптував на шибці якісь казкові срібні рослини, лапате листя, буйне гілля пальм, і тільки ледве-ледве пробиваються крізь них далекі, тьмяні вогники нашої станції.

Надворі темно й тихо. Люди кинули працю й сидять по домівках. У кутку на сіні, там, де блимає старезна лампадка, стоїть наша самотня кутя.

Я хотів був намалювати собі на свята червоного прапорця і вже взяв був олівця, коли раптом від станції... Ні, то не здалося мені й не наснилося,— справді від станції протяжно долинув тоненький паровозний гудок.

Мати стрепенулась і прикипіла до шибки. А знадвору чулося таке самотнє, таке жалісливе, але заразом таке яскраве й виразне — гу-у-у... гу-у-у-у... гу-гу-гу-гу-у-у... То просився десь під семафором на станцію якийсь паровоз.

Ми одвикли вже за кілька днів страйку від гомону на станції, і цей раптовий гудок, що голосив серед вечірньої морозної тиші, чомусь здався нам страшним. Він не віщував нічого доброго. Цей жалісливий, тоненький гудок начебто наважився зламати страйк, він зрадив замовклі, покинуті, припорошені снігом паровози, він зганьбив урочисту тишу замкнених майстерень і чорного мовчазного депо.

За стіною зашаруділи в сусідів. Хтось похапливо пробіг під вікном. До нас стукали з коридора.

— Гудок! Що таке? Хто міг приїхати? Відкіля паровоз, коли на станції ні душі?..

— Тривога! Товариші, готуйтеся!

— В чому річ?.. Чорна сотня? Солдати? Де?..

В коридорі метушилися. З усіх квартир повибігали люди й, стурбовані, розпитували одне одного. Чоловіки поспіхом одягалися й бігли надвір.

Од станції знову долетів гудок і обірвався.

Я схопив своє пальтечко й кинувся на вулицю. З усіх боків виходили темні робітничі постаті й збивалися до гурту. В декого було видно ломаки, а один високий роб'тник перекинув на ремені через шию мисливську рушницю. Під ногами пронизливо верещав сніг, і чулося звідусіль приглушене шепотіння.

Я крадькома^посунув за людьми до станції. Від неї вже не долітав гудок, і страйкова тиша знову оповила її густою мовчанкою.

Я вийшов за ріг нашого висілка й хотів був уже бігти навпростець до станції, коли за п'ять кроків від мене побачив перед трьома чоловіками мого батька.

В руках^у нього був постійний заяложений дорожній кошик, а під пахвою свіжа маленька ялинка.

Тато приїхав! Тато привіз мені ялинку. Тато мій — молодець. Він приїхав своїм паровозом! Хіба його могло щось зупинити, коли він знав, що ми його ждемо? Татку, мли любий!..

Я кинувс^ до нього.

Чоловіки, що стояли перед татом, голосно лаялися, розмахуючи руками.

— А страйк? Ти не знав!

— Та один твій гудок підкосив усе діло!

Тато щось мимрив, але його за голосами не було чути. Я нерішуче став. З вулиці вже наближалися до нас нові j/юди.

Високий з рушницею перший підбіг і стурбовано захрипів:

— Що таке? Йому не відповіли.

— ...Не міг пождати! Празники йому! Ех!..

Тихо впала на сніг татова ялинка, і він, скулившись, узяв мене за руку й пішов крізь натовп додому.

Як мені хотілося сказати йому: "Татку, татку мій! Нащо ти приїхав?.."

Але я не сказав нічого і мовчки ступив за ним у хвіртку нашого подвір'я.

VIII

Таткуі Мій засмучений, мовчазний татку! Як я розумію твою тугу! Твої товариші, з якими ти по складах читав якісь забруднені папірці й радився про наше гірке життя, ці товариші обминають тепер зневажливо нашу хату. їм не забути тоненького гудка твого паровоза, що збудив увечері страйкову тишу нашої станції.

Я розумію, татку, твою журбу. До мене теж, як і до тебе, не приходить тепер Толька і не прийде. Він гордуватиме прийти до того, чий батько зламав страйк... Але ж — хіба ти зламав? Хіба ти не міг не приїхати до нас і не привезти мені ялинки? Свіжої, зеленої ялинки, яка випала тоді в тебе з рук та яку вже забрали з вулиці чиїсь чужі руки?.. І хай принишкла в кутку, насупившись, заплакана мати, а ти сидиш біля столу, .схиливши голову на руки, і біля тебе стоїть зеленкувата пляшка з червоненькою сургучною шийкою і маленьким двоголовим орлом на боці. Я дивлюся на тебе, і мені хочеться сказати тобі: "Не пий, татку! Не пий!.."

А надворі, за вікном, понад мережаним срібним листям і білими зірками на шибках — морозний сірий день, сумирні старі сосни, і десь у Генки тепер коло цяцькованої ялинки з пухким дідом-морозом, яблучками й кольоровими свічками — чепурненькі діти; Ядзя показує всім книгу з птахами, і Павлушка Купрович, касирів син, говорить вірша:

Шел по улице малютка,

Посинел и весь дрожал...

Проте я помстився й за тата, й за себе. На перший день Різдва, саме тоді, коли світилася в Генчиних вікнах висока ялинка і хтось грав на

роялі, я тихенько підліз до їхнього будинку. Перед вікнами стояли три маленькі берізки, що їх Генка посадив був навесні. Я пам'ятаю, як він тішився й шукав нас, щоб показати їх. Ці берізки ростимуть і ростимуть. Пройдуть літа, і Генка вже буде начальником станції або офіцером, а берізки будуть тоді високі, гіллясті, від них буде влітку холодок, а взимку — волохаті сиві шапки на білих стовбурах.

Тепер же вони були нужденні, малосилі й безпорадні. Я проминув їх і прислухався до веселого гомону, що долітав до мене з дому крізь освітлені вікна.

Мені стало заздрісно й сумно. І такий жаль охопив мене за себе, й за тата, і за ту покинуту серед вулиці ялинку! Я одвернувся від блискучих вікон, і нараз мої очі спинилися на тих трьох зажурених берізках. Я почув, як щось здригнуло в моїх грудях. Ні, ці берізки не ростимуть більше! Бреше Генка! Хай бігає він навколо своєї ялинки, а оці берізки, що тут, за мною,— вони мої! Я понівечу їх зараз же! Я метко глянув на ґанок і пробіг очима вздовж двору. Скрізь було тихо, тільки звуки рояля розливали якусь веселу пісню й за вікном гасали діти. Я ступив обережно до першої берізки і тихенько торкнувся її стовбура. Навколо стало ще тихше, ніби причаїлось. Я нагнув поволі стовбура до себе, і тоненькі галузки, струснувши мені за комір і ніс сухий сніг, торкнулися мого лиця, а потім щось тріснуло коло ніг, і стовбур, як на пружині, слухняно схилився додолу. Зламана берізка, немов благаючи, простягла на снігу до мене свої голі тоненькі гілочки... Я подивився на ті гілочки, що вже ніколи не зазеленіють, не вкриються листячком, і мене охопив жаль. Навіщо я це зробив? Хіба берізка винна, що її садив Генка? Хіба ж вона не така, як моя коло наших вікон?.. Та було вже пізно: не поставити знову понівечене деревце, не повернути більше його до життя!..

Каяття й одчай ятрили моє серце, і воднораз зростало ще більше обурення проти Генки та Купровича. Це ж бо через них, тому що я сердився на Генку та Купровича, я знищив маленьку, невинну берізку. І як на те, за вікном ще дужче заграли на роялі і кілька голосів голосно зареготали.

— Смієтесь? — недобре глянув я на вікно і, не тямлячи себе, схопив обламаний кінчик бурульки, що трапився мені коло ринви, й навідліг жбурнув його в освічене вікно.

— Нате ж вам, щоб не сміялися, щоб не веселилися, коли мені плакати хочеться!..

Як я не розбив тоді шибки — не знаю. Чув тільки, що за вікном враз усе стихло, обірвалася музика й спішно стали гасити на ялинці свічки. Я біг до нашої квартири, а з очей моїх — чи від морозу, чи так від чого — текли сльози. А може, я й справді тоді плакав...

Ранком по нашому висілку пройшли солдати. Вони наближались із міста розміреним, чітким кроком під барабанні дрібушки. їхні чорні безкозирки набакир, наче прибиті до стрижецих голів, і сірі незграбні шинелі ще здалека одгонили нам холодом тюрми й передзвоном кайданів на сибірському шляху. Рівна смуга багнетів суворо й загрозливо заповнила нашу вулицю.

Пролунала коротка команда, і солдати стали.

Вони розділилися на взводи й розійшлися по висілку.

Двадцять шинелей з червоними погонами зупинилося коло нашого дому. Вони поставили рушниці в піраміди й похмуро походжали перед нами. Вулиця збезлюдніла. Тільки дітвора попід парканами не могла вгамувати своєї цікавості й боязко розглядала солдатів.

Я стояв коло нашої хвіртки сам. Неподалеку видряпався на паркан Толька й кричав комусь назад:

— Завтра гармату привезуть!

Солдати скрутили цигарки, і синюваті димки звелись у морозному повітрі. Толька сплигнув додолу й сміливо підійшов до солдата.

— Дай, дядю, закурити.

Солдати, посміхаючись, глянули на нього й почали глузувати. А Толька вже ступив на середину й наближався до рушниць. Йому страшенно кортіло їх поторкати. Він уже націлився помацати рукою затвор, коли зашкарублий фельдфебельський чобіт штовхнув Тольку в бік і відкинув його на сніг.

Я з жалем, співчутливо подумав: "Це тобі не жандарм коло дрезини! І чого б ото було лізти?.."

Толька зіщулившись, як побите щеня, під голосний регіт солдатів зашкутильгав геть.

Од станції сполохано заторохкотів барабан. .

Солдати хутко розібрали рушниці й вишикувались.

Фельдфебель рявкнув команду, солдати хитнули багнетами, змахнули руками й прискорено рушили.

Барабан від станції не гамувався. Його дрібне тремтяче торохкотіння наче кликало до себе. Швидше, швидше, швидше!.. І від того торохкотіння наструнчилися сосни й принишкли будинки.

Один по одному на вулицю виходили сполохані люди.

Раптом барабан замовк, і від станції долинули невиразні вигуки й метушня. За хвилину на вулицю вискочив якийсь робітник у розстебнутій тужурці. Захеканий, він ледве міг вимовити:

— Всі до станції!.. Бойова дружина не пускає солдатів у депо... Жандарми хочуть заарештувати комітет... Скоро!..

Ось тепер і мій тато піде на станцію. Він приєднається до робітників, він розкаже про ялинку і про все. Вони зрозуміють його.

Я побіг додому, а назустріч мені сунули звідусіль збентежені люди. Вони похапцем бігли на станцію.

Тато, як і вчора, як і позавчора, сидів край столу. Він почервонілими очима глянув на мене і, мабуть, зараз же одвернувся б, але я схопив його за рукав і благально сказав:

— Татку, там усі побігли на станцію! Заарештовують. Солдати пішли...

Татові очі широко розплющилися, заблищали. В них промайнув якийсь сполоханий гарячий вогник. Я схопив його шорстку руку й у запалі поцілував.

— Татку! Ти підеш з ними?..

В цю мить у вікні мигнула від станції кінська грива, малинова черкеска й крізь вікно долетів похапливий цокіт копит.

— Козак!

Батько схопився з місця, і його очі застигли на вікні. Він раптом накинув кожушка й побіг з хати.

Я так і не міг наздогнати його. Коли я манівцями , обминув станцію і колією прийшов до майстерень,— тата вже не було видно. Чорна закурена головна брама була відчинена, перед нею безладно були

нагромаджені якісь діжки, дрезини, рейки, шпали. Зсередини чувся приглушений гомін багатьох людей. Я висунувся за ріг кам'яного муру і вперше побачив: на перевернутій дрезині стирчав уже не маленький прапорець, а палахкотів справжній великий червоний прапор! Він сміливо й вільно маяв над загальною пусткою і безладдям і наче відмежовував майстерні з робітниками від двох шеренг солдатів у сірих шинелях.

Я причаївся за рогом і стежив. Сутеніло. Сірий морозний день танув і чорнів. За кілька днів страйку сніг позасипав уже колії, і мертвий насип журно простягся, як біла видовжена пустка, до похмурого Брянського бору.

В майстернях загуло. Багато людей сипонуло нараз з дверей праворуч і рушило заднім ходом з двору. Чийсь владний голос закликав коло дверей:

— Товариші, виходь! До міста! Там демонстрація. Вперед, товариші! Вони не зможуть нас затримати. Приєднаймося до фабричних!..

Я оббіг майстерні й вскочив на майдан перед станцією. З вузенької закуреної хвіртки від залізничних майстерень бурхливо струменів до майдану людський потік і тут, на бруку, ладнався в ряди. Натовп швидко ріс, а від майстерень все ще бігли й бігли робітники. Зненацька з середини натовпу, там, де збиралися в чорну купу якісь поважні, літні люди, злетів угору великий червоний прапор, і з сотень уст зірвався могутній спів "Марсельєзи". Ніхто, здавалося, не керував тут, ніхто не командував. Тільки червоний прапор, як живий, підносився над людьми й вів усіх вперед.

Це запізно помітив офіцер, що привів до майстерень роту солдатів. Розмахуючи рукою в білій рукавичці, він біг до майдану й здалека кричав:

— Розійдись! Розійдись!

За ним незграбно бігли спантеличені солдати й збоку три жандарми. Кілька солдатів випередило свого командира й кинулося на майдан, та потужний рух натовпу відпихнув їх до рівчака. Офіцер вихопив з піхов шаблю й надсадно заволав:

— Наказую, роз...

Але його голос потонув у могутньому співі багатьох людей:

Вставай, подымайся, рабочий народ!

Вставай на борьбу, люд —голодный!..

Раздайся клич мести народной!

Вперед! Вперед! Вперед!

Перед натовпом простелився рівний брук до міста, а з боків засвітилися по хатах нашого робітничого висілка перші вечірні вогні, немов привітно усміхалися людям. Солдати лишилися десь позаду, ніхто більше не стояв на шляху, і сотні робітничих чобіт твердо ступали по бруку, а над ними лопотів на вітрі, темніючи у вечірньому присмерку, немов густішала й спікалась у ньому кров, великий червоний прапор.

Я змішався з натовпом і біг підтюпцем, намагаючись потрапляти з старшими в ногу. Я не бачив свого тата, але я знав, що він десь тут. Я чув, що всі наші тут. Тут десь, напевно, й Толька, і Козорєзов, і всі, всі...

Навколо темнішало, праворуч з-за Брянського бору насувалася ніч, дужчав мороз, і під ногами кувікав, як порося, мерзлий сніг, а мої щоки пашіли, і так тепло було в грудях. Мені хотілося кричати щось дуже

радісне, невимовне, та я обережно перестрибував по камінняхбруку, щоб не наскочити на передніх і не порушити загального ладу, що без команди пильно держався в робітничих рядах.

Уже замигтіли недалеко вогники передмістя і повіяло вітром із засніженого, відкритого поля, коли це десь попереду в темряві густо зацокотіли по бруку копита. Ці коротенькі, різкі цокоти розсипались, як скалки, в морозному повітрі й летіли все ближче, ближче... Вже зовсім близько. Хтось крикнув у натовпі: "Геть царський режим!" І ось просто в натовп, витягнувши шию, врізався вороний кінь... Далі другий, третій, ще коні... Десь неподалеку збоку хижо свиснув нагай, і люди кинулися з бруку на поле. Навіжено крикнула якась жінка й упала під копита. Збитий з ніг, падаючи, я вхопився за чийсь чобіт і тільки й встиг побачити, як вигнулася малинова черкеска козака з піднесеною рукою і потім мовчки поточився простоволосий, без шапки, сивий дід...

Натовп зім'яв мене, підхопив і одніс аж до узлісся. Я очутився тільки тоді, коли замовк на бруку цокіт копит і по всьому полю чорними цятками розпорошилися люди. Затаївши дихання, я звівся, вражений, на ноги й кинувся] шукати по полю тата. Повз мене бігли назад до висілка закривавлені люди, хтось стогнав, затуливши долонею око. Я жахнувся: де тато?

— Тату! Тату!..

Я біг, стиснувши в кулачки руки, і ось перед самим бруком я побачив, що на снігу хтось лежить горілиць. Поруч навколішках, низько схилившись, порався коло лежачого якийсь чоловік. Я одразу пізнав у ньому дядю Ваню Кисельова з вагонного цеху. Я спинився і перелякано глянув додолу. І перше, що впало мені в очі й змусило здригнутись усім тілом, це темні краплинки крові на посинілому вечірньому снігу. Далі я побачив знайомий татів кожушок, почув пах шмаровила й несамовито крикнув...

Мене гладив по плечу дядя Ваня і, заспокоюючи, ніжно казав:

— Нічого, браток, нічого! Пусте! Зачепило, значить, трохи по лобі... Загоїться!..

Тата однесли на руках робітники до залізничної лікарні.

Тої ж ночі на нашому висілку зловіще палахкотів насупроти станції чепурненький будинок нашого інженера Рудольфа Карловича. Казали, що хтось підпалив його, бо то Рудольф Карлович викликав з міста солдатів проти робітників і передав офіцерові якийсь список.

Гаряче тріщало у вогні сухе дерево, аж осідав і танув поблизу сніг, і високо над висілком до далеких холодних зір здіймалися полум'я і дим.

І не було кому гасити пожежі, рятувати майно Рудольфа Карловича. Тільки прислуга та кілька солдатів клопоталися коло невеликої купи врятованих пожитків і з острахом поглядали на яскраво освітлену, але порожню, безлюдну вулицю.

Цілу ніч по висілку ходили солдатські патрулі. Але тихо було скрізь. Лиш десь тягуче й жалібно завивав на вогонь чийсь собака.

IX

За холодними завірюхами, за тими бурхливими днями одлетіли й мої дитячі роки. Гей-гей, коли те все було!.. Давно вже немає мого тата, нема й дяді Вані Кисельова, і хто зна, чи живий ще десь штукар Толька та тихий Козорєзов. Я сам давно вже — тато, моє волосся густо вкрила сріблясta паморозь, і над далеким дитинством лягли сніговими заметами прожиті літа. Але кожного разу, коли я їду з Києва до Москви і поїзд підходить до станції Брянськ, я тривожно вдивляюсь у вікно, силкуючись побачити сліди свого дитинства. Марно! Я не пізнаю ні колишньої станції, ні майдану перед нею, ні тих закурених залізничних

майстерень. Певно, давно вже нема і того дому, де ми жили, та й виселок з високими, світлими будинками й асфальтовими тротуарами зовсім не той, що я знав... Ні, таки не той!.. Я дивлюся на пишну клумбу з квітами серед майдану, на довгий ряд зелених дерев уздовж вулиці, між якими засвічуються електричні вогні, дивлюся на високий будинок великого, яскраво освітленого магазину, коло якого юрмляться люди. Тут колись торгував при підсліпуватих гасівках у своїй крамниці Тюрін з Тюрінчихою, але я не бачу нічого-нічого від свого дитинства, і моїм спраглим згадкам нема за що тут зачепитись...

Тільки іноді, коли випаде, буває, перший сніг і захолоне в синюватій імлі тоскна далечінь, мені знову кортить вибігти надвір, гукнути Тольку й по-дитячому безжурно й весело ковтати на льоту тендітні пластівці пухкого снігу.

І хай сипле сніг і гуде десь у комині чи між дротами подорожній вітер із півночі. Я сяду в темний куток кімнати, як колись, і мовчки буду прислухатися, чи не вчую, бува, знову, хоч здалека:

Зимушка-зима

Холодна была, Морозливая...

Я заплющу очі — і на мить знову побачу на снігу темні краплини крові, і мені буде здаватись якийсь час, ніби в кімнаті пахне шмаровилом від таткового кожушка.